

David Crystal (2000), *Language Death*, Cambridge: Cambridge University Press, 198 pp.

David Crystal é un coñecido lingüista e un celebrado autor de enciclopedias, entre elas a *Cambridge Encyclopedia of Language*, publicada pola Cambridge University Press. Agora regálanos cun libriño sobre a morte das linguas, *Language Death*, da mesma editorial. O libro é importante porque o tema, practicamente ignorado, se non totalmente descoñecido, hai só unhas décadas, está agora a se pór cada vez máis de moda. E non sen motivo. Segundo M. Krauss, un dos escritores máis activos e influentes neste campo, o século XXI “vai ver a morte ou a condena a morte do 90% das linguas da humanidade” (Krauss 1992: 7, vd. Crystal, p. 18; todas as traducións son nosas). Crystal quere ser máis optimista e predí só unha “perda dun 50% nos próximos 100 anos” (p. 19). Pero non debemos sentirnos aliviados: segundo o cálculo de Crystal, “para acadar este ritmo, polo menos unha lingua ten que morrer de termo medio cada dúas semanas” (p. 19), de tal modo que “unhas seis linguas máis desapareceron desde que empecei a escribir este libro” (p. 166). Crystal é, obviamente, un escritor rápido ($6 \times 2 = 12$ semanas = 3 meses, para escribir un libro de 166 páxinas, máis engadidos), pero o ritmo de morte de linguas no noso mundo contemporáneo aínda o supera: 6 linguas máis mortas fronte a só un libro máis vivo.

O libro de Crystal é particularmente importante no contexto galego, unha lingua fortemente ameazada, mesmo en camiño de se converter en semimoribunda. Crystal non menciona o galego, porque non pode mencionar máis ca unha mancha das 5 ou 6 mil linguas que hai no mundo. Ou máis, se a definición de lingua se liberaliza a dialecto, que é o que realmente existe (a noción de lingua é política, ou, polo menos, cultural, máis que biolóxica). Por iso, pola súa importancia, facemos esta recensión do seu libro. As conexións coa situación do galego e as leccións que podemos tirar son tan evidentes, que aforrarei o esforzo de facelas explícitas, deixando a tarefa ó atento e alerta lector¹.

¿E por que vai interesarnos, non digamos xa preocuparnos, a morte das linguas? En realidade, para moita xente a morte das linguas é motivo, non de preocupación, senón de gozo e alegría: “hai moita xente neste planeta que non pode aturar a idea de diferenza, ou de xente con identidade diferente á deles, e que fan todo o que poden para rexeitalos, atacalos ou oprímilos” (p. 66). Para moitos, a torre de Babel significou o inicio das dificultades entre os seres humanos, o inicio do odio, o inicio da guerra. Pero isto, como sinala Crystal, é unha fantasía: “cando un se pon a reflexionar sobre as zonas bélicas do mundo, é notable cuántas delas se atopan en países predominantemente monolingües -Vietnam, Camboxa, Ruanda e Burundi?”. E un longo etcétera, no que debemos incluír a España, que non loitou a outrora chamada Cruzada de Liberación por diferencias

¹ O lector interesado pode consultar as nosas contribucións á materia: Roca (1997) e as ponencias presentadas no primeiro congreso internacional “A lingua galega: historia e presente” (Roca 1996a, b, c, d, e).

de lingua, senón por diferencias de ideoloxía, entre xentes que, na súa grande maioría, falaban a mesma lingua. En cambio, a abertamente plurilingüe Suíza leva non sei cántos séculos en paz.

Para Crystal, a morte das linguas é unha traxedia: se se chegase a falar só inglés na terra, “sería o maior desastre intelectual xamais coñecido polo planeta” (p. viii). No capítulo 2, Crystal enumera as seguintes razóns en apoio da súa tese: 1) porque necesitamos diversidade, 2) porque as linguas expresan identidade, 3) porque as linguas son os depósitos da historia, 4) porque as linguas contribúen á suma do coñecemento humano, 5) porque as linguas teñen un interese intrínseco. Necesitamos diversidade lingüística como necesitamos diversidade biolóxica, porque “cada lingua constitúe un certo modelo do universo, un sistema semiótico de entender o mundo” (Ivanov 1992; vd. Crystal, p. 36) e “cada lingua reflicte una cristalización e interpretación únicas da existencia humana” (p. 44). “As culturas transmitense principalmente a través de linguas” (p. 34), de modo que “a crecente uniformidade encerra perigos para a supervivencia da especie [...]: os ecosistemas máis fortes son os que son máis diversos” (p. 33). As linguas “representan a destilación do pensamento e a comunicación dun pobo a través de toda a súa historia” (Mithun 1998: 189; vd. Crystal, p. 38): en palabras dun recitador africano, “nós somos os vehículos da fala, os depósitos que gardan segredos seculares ... Somos a memoria de humanidade” (Edwards & Sienkewicz 1990: 15; vd. Crystal, p. 42). “O cerebro humano ten a capacidade natural de aprender varias linguas”, e por iso o multilingüismo é “a condición natural do ser humano” e “a metade da raza humana é polo menos bilingüe”. Pero “a xente que pertence a unha cultura predominantemente monolingüe non está afeita a ver o mundo desta maneira”, e “as nacións que son máis monolingües en habilidade e en actitude son as que teñen a maior historia de expansión colonial ou relixiosa” (p. 45). “O desprezo que tiñan os colonizadores polos pobos que subxugaban era transferido automaticamente ás súas linguas” (p. 55). Sen embargo, “cantas máis linguas estudemos, máis completa vai ser a nosa visión de conxunto das opcións lingüísticas humanas”. En resumo, a mensaxe que nos deixa Crystal é que “a diversidade é [...] un factor de fortaleza na evolución humana, e debe preservarse como un fin en si mesma” (p. 53).

Ata aquí vimos falando da morte das linguas sen aínda ter dado unha definición, ou polo menos unha descrición, deste tipo de evento. ¿Qué é a morte dunha lingua?, pregunta Crystal no capítulo 1. A resposta máis obvia é que “unha lingua morre cando non queda ninguén que a fale” (p. 1). Pero mesmo se queda alguén que a saiba falar, a lingua está efectivamente morta se non ten ninguén con quen a falar: “en realidade, unha lingua está viva mentres haxa alguén con quen falala” (p. 2). Evidentemente, podemos levar esta idea máis aló e dicir que ten que haber alguén con quen falala no ámbito do falante en cuestión: se non o hai, a lingua morreu xa efectivamente para este falante. Vista desta maneira, a morte dunha lingua non é un acontecemento único e puntual, senón un acontecemento múltiple e puntillista, como pode ser a exterminación dun rabaño por unha epidemia: os animais non morren todos simultaneamente, pero o rabaño xa está condenado, mesmo cando aínda lle quedan algunhas cabezas en pé.

¿E cántos falantes se necesitan para dar viabilidade a unha lingua? “As cifras de falantes nunca deben verse illadas, senón que deben verse sempre en relación coa comunidade coa que están relacionadas” (p. 12). Por exemplo, Karitiana, unha lingua falada no Brasil, con só 185 falantes, pode considerarse relativamente

a salvo, porque estes 185 falantes, de todas as idades, constitúen (ou constituían, no momento en que se levou a cabo a pesquisa) o 96% da comunidade, que só tiña 191 persoas (Yamamoto 1997: 12, vd. Crystal p. 12). Por outra parte, o holandés, cuns 21 millóns de falantes, que inclúen a práctica totalidade da poboación dos Países Baixos, “está ameazado de perder dominios [e] eventualmente pode converterse nunha lingua meramente coloquial” (Van Hoorde 1998: 6; vd. Crystal, p. 22). Este sería un síntoma serio de decadencia, porque “as linguas ameazadas van usándose cada vez menos na comunidade, e algunhas das funcións que desempeñaban ou ben desaparecen ou ben son transferidas a outra lingua” (p. 21). Outros síntomas son: “un aumento dramático da alternancia de linguas [= ‘code switching’] [...] Os trazos gramaticais poden resultar afectados [...] O coñecemento do vocabulario declina” (p. 22). Pero “ás veces a velocidade do cambio pode ser moi dramática, resultando nunha substitución lingüística [= ‘language shift’] abrupta e rápida con moi pouca interferencia previa -o que se ven chamando substitución lingüística ‘catastrófica’ ou ‘radical’” (p. 23).

Un gran número de linguas están actualmente ameazadas, en diversos graos: “ó longo da historia sempre morreron linguas, pero nunca nos enfrontamos coa masiva extinción que agora ameaza o mundo” (declaración inaugural do comité directivo da Fundación de Linguas Ameazadas, constituída en 1995; vd. Crystal, p. vii). Crystal cita varios sistemas de clasificación do grao de ameaza. O sistema máis simple distingue tres niveis: 1) “segura” (cando a lingua non está ameazada), 2) “ameazada”, 3) “extinta”, ós que se pode engadir a categoría de “moribunda”, cando os nenos xa non a aprenden. Outro sistema distingue entre 1) viable, 2) viable pero pequena (linguas con algo máis de mil falantes, illados e cun forte sentido de comunidade), 3) ameazada, 4) case extinta, 5) extinta (Kincaide 1991: 160-3, vd. Crystal, pp. 20-1). E outro, enfocado nas linguas máis débiles, entre 1) potencialmente ameazada (baixo forte presión dunha lingua maior, e empezando a perder falantes infantís), 2) ameazada (con poucos nenos aprendendo), 3) seriamente ameazada (cando os bos falantes teñen polo menos 50 anos), 4) moribunda (con só unha mancha de bos falantes, a maioría moi vellos), 5) extinta (Wurm 1998: 192; vd. Crystal, p. 21).

Quedamos, pois, en que os tempos que corren non son moi propicios á supervivencia das linguas. E non xa agora, senón desde hai polo menos medio milenio: “os últimos 500 anos foron un período de dramático declive. Por exemplo, o número de linguas faladas no Brasil ó redor do ano 1500 pode estimarse nunhas 1.775; agora son menos de 200” (Rodríguez 1998; vd. Crystal, p. 69-70). ¿E por qué morren as linguas (capítulo 3)? Hai, primeiro, factores físicos, que exterminan á poboación ou a poñen en serio perigo físico: por exemplo, o terremoto que o 17 de xullo de 1998 matou máis de 2 mil aldeáns e desprazou polo menos outros 10 mil en Papua Nova Guinea (na costa da provincia de Saundaun Leste), todos eles falantes de linguas minoritarias (p. 71). Ou como a fame da patata en Irlanda, que matou a máis dun millón de persoas entre 1845 e 1851 (p. 71). Ou como as epidemias que levaron os europeos a América, que en 200 anos causaron a morte do 90% dos indíxenas (p. 72). Ou como a desertización agora en marcha en África, que ocasiona a migración de comunidades enteiras, coa conseqüente ameaza á súa cohesión social e á súa cultura, lingua incluída (p. 74). Tamén a explotación salvaxe dos recursos naturais dos territorios das comunidades indíxenas, como ocorre na Amazonia (p. 74), ou a guerra, civil ou internacional, moitas veces mesturada coa economía, como ocorre en Colombia (pp. 75-6).

Pero a causa máis común da morte das linguas é a asimilación cultural (p. 77). Esta causa agudizouse notablemente no século XX co desenvolvemento das comunicacións, que fai que “os círculos de influencia sexan cada vez máis amplos” (p. 77). E “a centralización do poder na metrópole sempre resulta nunha inevitable perda de autonomía das comunidades locais, e moitas veces nun senso de alienación, ó decatárense que xa non controlan o seu propio destino”, de tal maneira que “a lingua da cultura dominante infíltrase por todas partes, apoiada pola implacable presión diaria dos media” (p. 78).

“Cando unha cultura asimila a outra, a secuencia de acontecementos que afectan á lingua ameazada adoita ser a mesma en todas partes” (p. 78): 1) inmensa presión sobre os falantes, 2) bilingüismo, 3) semilingüismo e monolingüismo. A presión pode vir de sectores políticos, sociais e económicos, e exercerse de enriba abaixo (ou sexa, polos que exercen o poder sobre o cidadán de a pé) ou de embaixo arriba (en forma de modas e presións dentro dos grupos sociais de base mesmos). O paso do bilingüismo ó semilingüismo, e deste ó monolingüismo, é tamén máis ou menos uniforme: a xeración nova atópase máis a gusto na nova lingua (tanto lingüística como emocionalmente), de tal maneira que a lingua vella úsase cada vez menos cos nenos, ou diante dos nenos. Para Crystal, cando se chega á terceira fase xa é demasiado tarde: “é na segunda etapa -a fase do bilingüismo emerxente- cando hai posibilidade de progreso” (p. 79). Porque dá por sentado que a primeira etapa non pode evitarse no mundo en que vivimos.

O bilingüismo pode ser estable, porque as dúas linguas desempeñan papeis diferentes: “a lingua dominante [...] facilita o movemento ó exterior” (p. 80), mentres que “a lingua dominada [expresa] a identidade dos falantes como membros da súa comunidade” (p. 81). Ademais, “algúns pobos ven o simple feito de ser bilingües [...] como unha vantaxe real”, e de feito “hai moitas circunstancias nas que unha lingua indíxena pode ter un valor práctico -por exemplo, usándoa como lingua común entre dous países” (p. 112). Pero para chegar a este estado de equilibrio, “a terminoloxía de ‘dominio’ ten que desaparecer” (p. 81), pois “cando se percibe outra lingua como máis desexable e útil, non é sorprendente que a xente a queira aprender” (p. 87). Noutras palabras, as actitudes negativas cara á lingua dominada débense superar, tanto por parte dos seus falantes (autodio) como por parte dos falantes da lingua dominante: “Ninguén nace con sentimentos de vergoña ou de inseguridade con respecto á súa lingua. ¿De ónde [lles] veñen? Virtualmente en todos os casos, introdúcellos unha cultura máis dominante, os membros da cal os estigmatizan a eles [...] e á súa lingua” (p. 84). Casos extremos de agresividade dunha lingua dominante cara a unha lingua dominada (ou, máis, exactamente, dos seus respectivos falantes) son os castigos, de diversos graos de crueldade, a que eran sometidos os nenos sorprendidos a falala na escola: no caso do Kikuió, en Kenia, cinco azoutes coa vara nas cachas núas, ou unha placa de metal pendurada do pescozo coa inscrición ‘son parvo’ ou ‘son un burro’, ou sancións pecuniarias que eles, na súa pobreza, mal podían pagar; no País de Gales, unha peza de madeira ou lousa pendurada do pescozo coas iniciais ‘WN’ (Welsh not = galés non); no caso do Tínglit, en Alaska, lavarlle a boca ó rapaz con xabón: “cada vez que falo Tínglit aínda me sabe a boca a xabón”, manifestou un Tínglit (Dauenhauer & Dauenhauer 1998: 65; vd. Crystal pp. 84-5), etc. É evidente, daquela, que o chamado “suicidio lingüístico” (a situación na que “a xente toma unha decisión consciente de deixar de usar a súa lingua, ou de non pasárllela ós seus fillos, porque a ven como unha carga intolerable”; p. 86) non

adoita ser accidental nin realmente voluntario, senón que é efectivamente forzado pola lingua dominante (polos falantes da lingua dominante, para ser máis precisos). É coma cando o atracador nos di: ‘a bolsa ou a vida?’. ¿Podemos dicir cando lle damos a bolsa que lla damos co beneplácito do noso corazón, porque queremos?

Supondo que somos daqueles que pensan coma Crystal e queremos evitar, ou polo menos intentar evitar, a morte dunha lingua, ¿qué podemos facer (capítulo 4)? O primeiro que temos que saber (en realidade, xa o sabemos) é que non é fácil, non vai ser fácil. Pero intentar, pódense intentar moitas cousas. E “se a metáfora que adoptamos é a dunha batalla, entón temos que actuar en varias fronteiras ó mesmo tempo” (p. 101)

O máis importante é que as iniciativas partan das bases, non do poder: “os gobernos poden ser indiferentes ou antagónicos [e] as estatísticas sobre os falantes pódense manipular” (p. 100); “as institucións non poden substituír ós individuos[.] os cimentos deben vir das familias e das comunidades” (p. 118). O primeiro que hai que facer é establecer con obxectividade o estado da lingua. J. Edwards (1992; vd. Crystal, p. 94) propón 11 factores, cada un dos cales pode aplicarse á lingua, ós seus falantes ou ó contexto: 1) demográfico, 2) sociolóxico, 3) lingüístico, 4) psicolóxico, 5) histórico, 6) político, 7) xeográfico, 8) educativo, 9) relixioso, 10) económico e 11) tecnolóxico. A estes pódese engadir o factor de alfabetización, e o modelo tamén pode enriquecerse coa introducción dos niveis local, rexional, nacional e extranacional para cada factor (Grenoble & Whaley 1998; vd. Crystal p. 94).

Se queremos influír na xente temos que ser conscientes de que “a xente non cambia de opinión nin desenvolve actitudes positivas sobre linguas ameazadas a base só de información: os argumentos teñen que captar as súas emocións” (p. 99). “As actitudes negativas cara á propia lingua son sorprendentemente comúns” (p. 102), aínda que o normal é que en calquera comunidade atopemos unha mestura de actitudes. “Algunhas actitudes [...] son negativas pola mellor das razóns. É axiomático que o benestar físico ten que ser a primeira prioridade” (p. 103).

“A maioría da xente é moi ignorante da natureza da linguaxe” (p. 107). Por exemplo, “non saben con qué rapidez unha comunidade bilingüe se pode volver monolingüe. Non coñecen o fenómeno da substitución lingüística rápida, catastrófica” (p. 108). E, “como a aprendizaxe dunha lingua nativa é tan natural, inconsciente e rápida, a xente dá por sentado que os rapaces de máis idade van ter a mesma facilidade cando aprenden a mesma lingua artificialmente na escola” (p. 110). Os falantes nativos adultos poden reforzar este erro pensando que os rapaces, en certa maneira, levan a lingua nos xenes, “a chamada falacia xenética” (p. 110). Todo isto confirma que a decisión dos falantes nativos de abandonar a súa lingua (o suicidio lingüístico) non sempre é tan consciente como se pode supor e como debía ser: “é fundamental que decidan eles, pero deben decidir con coñecemento de causa” (p. 111).

Fronte a actitudes estandarizadoras inflexibles, Crystal afirma que “a *totalidade* dunha lingua é auténtica, con todos os seus dialectos, variedades e estilos. Un axioma da lingüística é que todas as linguas cambian” (p. 115). A lingua forma parte da cultura: “a longo prazo, o traballo pola conservación dunha lingua será máis eficaz se se comeza por apoiar o medio ou matriz cultural onde se atopa esa lingua, e do que a xente tira a motivación para usala” (p. 124). “A nivel local, a ‘in-

signia' que fornece a lingua pode ser tan importante, que a xente que non a ten pode sentirse en seria desventaxe" (p. 125).

Crystal singulariza seis factores relevantes para a revitalización dunha lingua (capítulo 5): 1) o incremento do prestixio da lingua na comunidade dominante, 2) o incremento da riqueza dos seus falantes en relación cos falantes da lingua dominante, 3) o incremento do poder (lexítimo) dos seus falantes na opinión dos falantes da lingua dominante, 4) a presenza (importante) dos seus falantes no sistema educativo, 5) a alfabetización dos seus falantes, 6) o uso da tecnoloxía electrónica polos seus falantes. "O prestixio vén cando a xente comeza a notalo a un" (p. 130). "A necesidade de manter a presión sobre os gobernos [...] é tan fundamental [agora] como ten sido sempre" (p. 135). "O sector de servizos e as industrias lixeiras manufactureiras adoitan ser os dominios nos que as linguas ameazadas poden beneficiarse máis do crecemento económico" (p. 132). "A promoción da presenza [da lingua] no lar é prioritaria [...] Pero se non ten ningunha presenza no sistema escolar [...] o [seu] futuro tamén é negro", aínda que "a educación tamén ten desvantaxes [porque] introduce os alumnos ás mesmas influencias externas que trouxeron a ameaza á lingua en primeiro lugar" (p. 137). "Os profesores debían vir da poboación de falantes nativos" (p. 137), e "o seu traballo [...] require un status e remuneración adecuados" (p. 138). É importante decatarse que "só porque unha lingua se escriba non quere dicir automaticamente que vaia sobrevivir", pero cando unha lingua é "transmitida interxeneracionalmente como primeira lingua do lar, o seu futuro está moito máis asegurado se se sabe escribir" (p. 138). Aínda que "ás veces o risco é [que] a xente se volve tan positiva sobre a alfabetización que desenvolve un falso senso de seguridade" (p. 140). Finalmente, a internet "fornece unha identidade que xa non está ligada a unha locación xeográfica". Ademais, "un dos signos máis prometedores radica na [...] noción de *localización*", ou sexa, "a adaptación dun produto a unha lingua e cultura determinadas", en contraste á globalización (p. 143).

"As linguas necesitan comunidades para viviren. Así, só unha comunidade pode salvar unha lingua ameazada [...] Moitas linguas precisan ser xestionadas para subsistir" (p. 154). Cando morre unha lingua, a pregunta xorde de se pode ser resucitada: e se o é, "¿o resultado non vai ser un monstro de Frankenstein lingüístico?". De feito, "en varios casos tense acadado un éxito limitado", aínda que o tan mentado caso do hebreo é contencioso, "debido á cuestión de cánta continuidade houbera no uso da lingua na diáspora xudía desde o período clásico" (p. 162).

O apéndice de *Language Death* contén unha lista utilísima de organismos relacionados coa problemática das linguas ameazadas, con enderezos, números de teléfonos e enderezos electrónicos. O libro remata coas referencias bibliográficas, un índice de dialectos, linguas, familias lingüísticas e grupos étnicos, un índice de autores e falantes e un índice de temas.

Á vista do seu contido e da actitude do autor, a relevancia e importancia de *Language Death*, tanto nun contexto global coma no contexto galego, non precisa ser salientada. Só mencionarei dúas áreas que podían recibir unha avaliación algo negativa. En primeiro lugar, é un libro máis de divulgación ca de erudición. A vantaxe disto é que pode (e sen dúbida vai) chegar máis ó público. A desvantaxe, nembargantes, é que o lector ávido de profundidade pode se sentir algo defraudado. O segundo defecto é tal vez unha certa inxenuidade roussoniana, segundo a cal os indíxenas teñen que ser bos, e os non indíxenas menos bos, ou mesmo

malos. Eu diría que pode haber bos e malos en calquera parte. E, a fin de contas, como xa vimos que o mesmo Crystal recoñece, a prioridade dos seres humanos é a súa supervivencia, sexan malos ou sexan bos, e falen a lingua que falen.

Remataremos a recensión cun correo electrónico que nos cita Crystal: “As linguas non son ‘obxectos’ a salvar, senón procesos de interacción social que definen a certos grupos. Se non hai límites sociais significativos entre un grupo e a sociedade do seu contexto, non hai nada que os lingüistas e os educadores vaian poder facer para preservar a lingua, a non ser como artefacto documentado” (Golla 1998: 20; vd. Crystal, p. 132).

Referencias bibliográficas

- Dauenhauer, N.M. & Dauenhauer, R. (1998): “Technical, emotional, and ideological issues in reversing language shift: examples from Southeast Alaska”, in L.A. Grenoble & L.I. Whaley (compiladores), *Endangered languages: current issues and future prospects*, Cambridge: Cambridge University Press, 57-98.
- Edwards, J. (1992): “Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: towards a typology of minority language situations”, in W. Fase, K. Jaspaert & S. Kroon (compiladores), *Maintenance and loss of minority languages*, Amsterdam: Benjamins, 37-54.
- Edwards, V. & Sienkewicz, T.J. (1990): *Oral cultures past and present*, Oxford: Blackwell.
- Golla, V. (1998): “Contribution to ‘What language is revitalized after all?’”, *Ogmios* 8. 20.
- Grenoble, L.A. & Whaley, L.I. (1998): “Toward a typology of language endangerment”, in L.A. Grenoble & L.I. Whaley (compiladores), *Endangered languages: current issues and future prospects*, Cambridge: Cambridge University Press, 22-54.
- Ivanov, V. (1992): “Reconstructing the past”, *Intercom* 15 (1).
- Kincade, M.D. (1991): “The decline of native languages in Canada”, in R.H. Robins & M. Ullencebeck (compiladores), *Endangered languages*, Oxford & New York: Berg, 157-76.
- Krauss, M. (1992): “The world’s languages in crisis”, *Language* 68, 4-10.
- Mithun, M. (1998): “The significance of diversity in language endangerment and preservation”, in L.A. Grenoble & L.I. Whaley (compiladores), *Endangered languages: current issues and future prospects*, Cambridge: Cambridge University Press, 163-91.
- Roca, I.M. (1996a): “A historia moderna do galego e o continuo poscricioulo”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*, no prelo.
- (1996b): “A práctica lexicográfica en linguas en estado de bilingüismo”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*, no prelo.
- (1996c): “A(s) fonética(s) do galego”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*, no prelo.

- (1996d): “O debate Lapa-Piñeiro e a planificación lingüística galega”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*”, no prelo.
- (1996e): “O falante nativo na enquisa sociolingüística da Real Academia Galega”, in *Actas do primeiro congreso internacional ‘A lingua galega: historia e presente’*”, no prelo.
- (1997): “On language death and language survival: the case of Galician”, in B.F. Salgado (compilador), *Actas do IV Congreso Internacional de Estudos Galegos, I – Lingua*, Salamanca: Oxford Centre for Galician Studies, 449-89.
- Rodríguez, A.D. (1998): “Linguas indígenas: 500 anos de descubertas e perdas”, *DELTA* 9, 83-103.
- Van Hoorde, J. (1998): “Let Dutch die? Over the Taalunie’s dead body”, *InfoNT* 2 (Conférence des Services de Traduction des Etats Européens, A Haia), 6-10.
- Wurm, S.A. (1998): “Language death and disappearance: causes and circumstances”, in R.H. Robins & M. Ullénbeck (compiladores), *Endangered languages*, Oxford & New York: Berg, 1-18.
- Yamamoto, A.Y. (1997): “A survey of endangered languages and related resources”, *Newsletter of the Foundation for Endangered Languages* 5, 8-14.

I. M. ROCA